

INDLEDNING: GRUNDTVIG OG SKOLEN

AF HANS HENRIK HJERMITSLEV, HARRY HAUE & CHRISTIAN LARSEN

Da undervisningsminister Frederik Borgbjerg holdt én af de indledende taler ved New Educational Fellowships' kongres på Kronborg 8. august 1929, bød han de 2.000 deltagere fra 43 lande velkommen til "Grundtvigs fædreland."¹ Dette siger både noget om den socialdemokratiske undervisningsminister, der var selverklæret grundtvigianer, og om de grundtvigske skoletankers position såvel nationalt som internationalt.

N.F.S. Grundtvig (1783-1872) var således allerede i begyndelsen af 1900-tallet etableret som det vigtigste danske bidrag til den internationale skoledebat. Denne debat blomstrede i mellemkrigstiden, hvor de frie skoletanker med fokus på børnenes selvvirksomhed og medbestemmelse udfordrede det autoritære skolesystem, der havde været dominerende, siden skolegang blev en rettighed for de fleste børn i den vestlige verden i 1800-tallet.²

Denne position har Grundtvig bibeholdt i dag, hvor han såvel i Danmark som i udlandet bliver opfattet som manden bag den særlige danske måde at forstå uddannelse og dannelse på med prioritering af mundtlighed, ligeværdighed og hjemlighed i skolesystemet. Inden for forskningen er Grundtvig også spillevende 150 år efter sin død. Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet er således i fuld gang med at etablere en videnskabelig, tekstkritisk udgave af hans samlede trykte forfatterskab, og Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 udgiver fortsat det videnskabelige årsskrift *Grundtvig-Studier* med både danske og internationale artikler om Grundtvig. Der er desuden i de senere år udkommet en række forskningsantologier om Grundtvig og hans betydning møntet på både et dansk og internationalt publikum.³

Det er imidlertid påfaldende, hvor svagt studier af Grundtvigs betydning for det danske uddannelsessystem – der netop var det, Borgbjerg fremhævede i 1929 – står i det samlede forskningsbillede. Nok er hans virkningshistorie inden for højskolerne, efterskolerne og friskolerne blevet grundigt behandlet, uden dog at

1 Nørgaard 1977: 204.

2 Nørgaard 1977.

3 Grundtvig-Selskabet 1947-2022; Korsgaard & Schelde (red.) 2013; Hall, Korsgaard & Pedersen (red.) 2015; Martinsen (red.) 2022.

have et eksplicit virkningshistorisk perspektiv,⁴ men det er først i de sidste par år, at der er kommet fokus på hans betydning for andre skoleformer end de traditionelt grundtvigske.⁵ Fembindsværket *Dansk Skolehistorie* bringer ikke meget nyt til torvs om grundtvigianismens indflydelse på folkeskolen. Vurderingen er dog om 1930'erne, at "I folkeskoleverdenen var Grundtvig således blevet en fælles reference, der rakte langt ud over de højskole- og friskolekredse, der definerede sig som grundtvigianske", og at "undervisningstraditionerne [...] indtil 1950'erne [var] præget af de grundtvig-koldske pædagogiske ideer" med prioriteringen af fortælling og en 'hjertelig tilegnelse' i åndsfagene dansk, historie og religion.⁶ Det Sthyrsk Cirkulære fra 1900 bliver desuden fremhævet som en syntese af grundtvig-koldske skoletanker og nypædagogikkens naturvidenskabeligt baserede barnesyn. Nogen grundig eller systematisk analyse af Grundtvigs indflydelse fremlægges imidlertid ikke.⁷

Det er derfor ambitionen med dette temanummer af *Uddannelseshistorie*, der bærer titlen 'Grundtvig og skolen', for første gang at foretage en vurdering af omfanget af Grundtvigs indflydelse på det danske uddannelsessystem gennem virkningshistoriske analyser af grundskolerne (folkeskolen og friskolen), ungdomsuddannelserne (erhvervsskolerne og gymnasieskolen) og højskolen. Fokus er således ikke først og fremmest på, hvad Grundtvig selv skrev om skolen, men snarere på, hvorvidt og hvordan hans ideer blev anvendt af skolefolk til at etablere og legitimere deres skolepraksis.

Inden vi præsenterer de enkelte artikler, vil vi give en samlet vurdering af Grundtvigs indflydelse på det danske uddannelsessystem på baggrund af artiklerne og anden relevant forskning. Først vil vi se nærmere på, hvilke aspekter af og hvilke tekster fra Grundtvigs vidtfavnende forfatterskab der vandt indpas på skolerne. Dernæst vil vi rangere de enkelte skoleformer efter graden af grundtvigsk indflydelse. Afslutningsvis vil vi påvise de grundtvigske konjunkturer gennem tiden; altså vurdere, i hvor høj grad det samlede uddannelsessystem var påvirket af grundtvigske skoletanker fra Grundtvig udgav sine skoleskrifter i 1830'erne og 1840'erne til i dag.

ANVENDELSEN AF GRUNDTVIGS FORFATTERSKAB

Grundtvig var kun i relativt begrænset omfang direkte involveret i skolegerningen. I begyndelsen af 1800-tallet var han huslærer på herregården Egeløkke på Langeland og derefter timelærer i historie ved den lærde skole Det Schousboeske

4 Korsgaard 1997; Frandsen, Gjesing & Haue 2012; Toelberg et al. 2016.

5 Hjermitz 2020; Balle 2022.

6 Gjerløff et al. 2014: 315.

7 Gjerløff & Jacobsen 2014: 109-111.

Institut i København. Efterfølgende underviste han sine egne fem børn i blandt andet historie og kristendom. I 1841 blev han direktør for Dronning Caroline Amalies Asylskole sideløbende med sit virke som præst i Vartov, og fra 1856 til sin død i 1872 fungerede han som leder af sin højskole på Marielyst ved København.⁸ Han overlod imidlertid den daglige ledelse og undervisning til andre, mens han fungerede som ideologisk bannerfører.

Det var således ikke gennem sit praktiske virke som skolemand og heller ikke som politiker på Rigsdagen, at Grundtvig satte sig varige aftryk.⁹ Det var gennem sin forfattervirksomhed. Grundtvig fik udgivet tekster fra 1804 til 1872 inden for mange forskellige genrer. Emnerne spændte vidt fra hyldestdigte, skolesange, historiske rimkrøniker og lutherske salmer over norrøne oversættelser og historiske lærebøger til pædagogiske, filosofiske, historiske og teologiske afhandlinger. Han fik udgivet omkring 35.000 sider i sin levetid, og hans forfatterskab er således det mest omfattende i Danmark.¹⁰

I et virkningshistorisk perspektiv som vores er det relevant at undersøge, hvilke tekster fra forfatterskabet der blev anvendt af grundtvigske aktører i deres overvejelser om skolen og i deres skolepraksis. Indledningsvis vil det være givtigt at skelne mellem Grundtvigs teksters *direkte* og *indirekte* indflydelse. Den direkte indflydelse kom til udtryk i de tekster af Grundtvig, som blev anvendt af lærere og elever i undervisningen. Først og fremmest drejede det sig om Grundtvigs salmer, historiske sange og skolesange, der blev benyttet på i al fald seminarierne og i friskolerne, højskolerne, efterskolerne, håndværkerskolerne, husholdningsskolerne og almueskolen fra anden halvdel af 1800-tallet. Det var således gennem hans sange og salmer, at langt de fleste elever stiftede bekendtskab med Grundtvigs livssyn. Derudover indgik tekstuddrag fra Grundtvigs værk også i mange læsebøger til såvel almueskolen som højskolen og den tekniske skole. Han udfærdigede imidlertid også sit eget læremiddelsystem møntet på historieundervisningen i den lærde skole og hjemmeundervisning. Systemet bestod af det kortfattede verdenshistoriske oversigtsværk *Historisk Børne-Lærdom*, tidstavlen *Tidens Strøm* og den digteriske gengivelse af verdenshistorien i *Krønike-Riim til Børne-Lærdom*. De blev alle udgivet i 1829. De efterfulgtes af de tre omfattende bind af *Haandbog i Verdens-Historien*, der udkom som hæfter fra 1833 til 1856. Udbredelsen af de enkelte værker kan aflæses i antallet af udgaver. Mens *Historisk Børne-Lærdom* udkom i syv og *Tidens Strøm* i fem udgaver i Grundtvigs levetid, nåede *Krønike-Riim* og *Haandbog i Verdenshistorien* kun to udgaver. De to førstnævnte

8 Møller 2004.

9 Andersen 1940: 9-72; Kålund-Jørgensen 1953-56.

10 Martinsen (red.) 2022.

var inspireret af tyske forlæg og hørte til blandt de mest benyttede læremidler i verdenshistorie i såvel lærde skoler som realskoler, højskoler, friskoler og almueskoler. De blev også anvendt til hjemmeundervisning i grundtvigske familier. *Krøniker-Riim* og *Haandbog i Verdens-Historien* bar mere præg af Grundtvigs universalhistoriske syn, der fremdrager en åndsåret verdenshistorie i form af tidsaldrer i lighed med menneskelivet og tilegner en særlig plads til såvel de bibelske beretninger som de nordiske lande. Disse værker fik kun udbredelse inden for grundtvigske kredse. De fungerede hovedsageligt som lærerens baggrundsmateriale – sammen med *Nordens Mythologi eller Sindbilled-Sprog historisk-poetisk udviklet og oplyst* fra 1832 – i forbindelse med fortælling og foredrag på friskoler, højskoler og seminarier. Mens Grundtvigs salmer og sange stadig bliver benyttet i det omfang, der synges i nutidens skoler, svandt brugen af Grundtvigs læremidler i verdenshistorie ind i første halvdel af 1900-tallet, hvor den kildekritiske historieforskning gjorde sit indtog i historieundervisningen.¹¹

Grundtvigs forfatterskabs indirekte indflydelse på skolerne skete dels gennem hans arvtageres seminarielærebøger i religion, dansk, historie og sang, men dog hovedsageligt gennem hans syv såkaldte højskoleskrifter, som blev udgivet fra 1836 til 1847. De bærer titlerne *Det Danske Fiir-Kløver*, *Til Nordmænd om en Norsk Høiskole*, *Skolen for Livet*, *Om Nordens videnskabelige Forening*, *Bøn og Begreb om en Dansk Høiskole i Soer*, *Om Indretningen af Sorø Academi til en folkelig Høiskole* og *Lykønskning til Danmark med det danske Dummerhoved og den danske Høiskole*. I disse værker fremmaner Grundtvig sin vision for folkeoplysning, livsoplysning og historisk-poetisk dannelse, og de kom til at virke som pejlemærker for Grundtvigs arvtagere, når de skulle omsætte hans skoletanker til pædagogisk praksis.¹²

De pædagogiske grundbegreber blev i den forbindelse skolen for livet, det levende ord, fri og levende vekselvirkning, hjemlighed, fællesskab, åndsfrihed, eksamensfrihed og metodefrihed. Disse begreber kom til udtryk gennem en didaktisk praksis, der fokuserede på et ligeværdigt forhold mellem lærere og elever og på en prioritering af fortælling, foredrag, forhandling og fællessang i undervisningen. Grundtvig og hans arvtagere var hverken de første eller de eneste, der fremhævede f.eks. fortællingens rolle i pædagogikken, men de blev afgørende, da de satte vægt bag ordene og lykkedes med at forandre det skolemæssige landskab i Danmark. De grundtvigske skoletanker blev fremført med polemisk brod mod det, Grundtvig og hans arvtagere – i første række Christen Kold – opfattende

11 Teksterne med indledning og kommentarer er tilgængelige på *Grundtvigs Værker* (Center for Grundtvigforskning 2022). Se også Hjermitzlev 2020.

12 Grundtvigs højskoleskrifter er tilgængelige på Center for Grundtvigforskning 2022 og i Bugge 1968. Se også Hjermitzlev 2020.

som den sorte skoles eller dødens skoles onder såsom udenadslære, eksamensterperi, prygl og verdensfjern lærdom. Rimelige eller ej blev disse anklager vendt mod særligt den lærde skole, realskolen, almueskolen, statsseminarierne og universitet, og de blev benyttet til at frembringe den vilje og det sammenhold, der skulle til for at oprette alternative, ikke-offentlige (private) dannelses- og uddannelsesanstalter såsom friskoler, efterskoler, højskoler og friseminarier, der i tidens liberale ånd vendte sig mod statslig styring og statsinstitutioner og lagde vægt på det private initiativ. Etableringen af disse grundtvigske institutioner kulminerede i årtierne omkring 1900. Grundtvigs rolle i den forbindelse blev at legitimere oprettelsen af nye skoler og tillige ændringer af praksis på traditionelle skoler ved at henvise til tekststeder i hans forfatterskab eller blot til grundtvigske grundbegreber, der nu var blevet gængse inden for den pædagogiske verden. De grundtvigske nøgleord, grundbegreber eller diskursmarkører er sammen med oplysninger om skolernes praksis og forbindelser til grundtvigske netværk afgørende for at vurdere, om de enkelte skoler og skoleformer kan siges at være præget af Grundtvig.

RANGERING AF DE ENKELTE SKOLEFORMER

Ud fra udbredelsen af grundtvigske nøgleord, praksisformer og netværk kan vi komme med en samlet vurdering af den grundtvigske indflydelse på det danske uddannelsessystem. Denne vurdering vil både indbefatte det overordnede lovgivningsmæssige niveau og den konkrete undervisning, så vidt det er muligt at efterspore denne. Artiklerne i dette temanummer fokuserer på forskellige aspekter af den grundtvigske indflydelse, men det er stadig muligt at lave en samlet rangering. Det er næppe overraskende, at de mest grundtvigsk prægede skoleformer er højskolen, efterskolen og friskolen. Herefter kommer i et midterfelt landbrugsskolen, håndværkerskolen, husholdningsskolen, seminariet og almueskolen/folkeskolen, mens de mindst grundtvigske skoleformer er den tekniske skole, handelsskolen, gymnasieskolen, realskolen og universitetet, der bortset fra enkelte lærere og mindre lovelementer ikke blev påvirkede af grundtvigianismen. I den første gruppe er samlet det, der benævnes frie skoler, mens den sidste gruppe består af såkaldte eksamensskoler. Midtergruppen er en blanding af erhvervsfaglige kostskoler og folkeskolen, hvor der har været en varierende grad af fokus på eksamen.

Det er helt afgørende for forståelsen af dette skolemæssige landskab at medtænke, at de frie skoler hovedsageligt var en del af landbokulturen, mens eksamensskolerne var integreret i bykulturen i købstæder og de nye stationsbyer. Landbokulturen var præget af frivillighed og civilsamfund og udstyret med frie skoler, der lagde vægt på såvel livsoplysning og historisk-poetisk dannelse som

erhvervsrettede kundskaber og færdigheder, mens bykulturen var domineret af offentlige skoler og private eksamensskoler, f.eks. realskoler, gymnasier, handelskoler og tekniske skoler. Disse kulturer eksisterede indtil 1960'erne som adskilte karriereveje, men med den urbanisering, centralisering og modernisering af uddannelsessektoren, der begyndte i 1950'erne, er disse forskelle nu mere eller mindre udviskede, og bortset fra højskolerne, de frie fagskoler og et mindretal af friskoler og efterskoler er alle skoler nu eksamensskoler.

GRUNDTVIGSKE KONJUNKTURER OVER TID

Graden af grundtvigsk påvirkning er naturligvis ikke stabil over tid. Nogle skoleformer som f.eks. højskolerne og friskolerne begyndte som udprægede grundtvigske skoler, men blev i takt med deres succes suppleret med andre ideologiske retninger (især Indre Mission), mens andre skoleformer såsom almueskolen og seminarierne i begyndelsen ikke var påvirkede af Grundtvig, men efterhånden tog grundtvigske skoletanker til sig, for måske i nogen grad at forkaste dem igen. De enkelte skoleformer er naturligvis også gennem tiden blevet påvirkede af hinanden og af den politiske og kulturelle kontekst.

Overordnet set begyndte den grundtvigske påvirkning i 1840'erne, da Grundtvigs pædagogiske ideer fandt klangbund hos såvel akademikere i København som præster, lærere og bønder i provinsen. Det resulterede i oprettelsen af den første folkehøjskole i Rødding i 1844 og fra 1850'erne i oprettelsen af koldske friskoler på Fyn og Blågårds Friseminarium i København. Disse skoler blev fra 1860'erne suppleret med grundtvigske højskoler, friskoler og seminarier i hele landet, og det kulminerede med et fintmasket net af grundtvigske friskoler, efterskoler, højskoler, seminarier, landbrugsskoler, håndværkerskoler og husholdningsskoler omkring år 1900. Disse skoler var i opposition til et statsligt uddannelsesvæsen, styret af Højre-regeringer. Mens realskolerne, gymnasierne og universitetet i det store hele forblev upåvirkede af denne grundtvigske opblomstring, satte den sit præg på seminarierne, folkeskolen og i mindre grad de tekniske skoler og handelsskolerne. Med folkeskolereformerne i 1937 og 1958, seminariereformerne i 1930 og 1954 og højskoleloven i 1942 fik de grundtvigske skoletanker for alvor lovgivningsmæssig rygdækning.

De fede tider varede imidlertid ikke ved for de grundtvigske skolefolk. Mekaniseringen af landbruget og det moderne industrisamfund fra 1950'erne medførte, at folk flyttede til byerne, og de ønskede yderligere uddannelse til deres børn, så de kunne klare sig godt i det moderne samfund. Politikerne kunne også se en fordel i at ændre skolesystemet, så man kunne få en mere velkvalificeret befolkning, der kunne bidrage til at finansiere velfærdsstaten. Uddannelse fik derfor en central rolle i samtidens vækstfilosofi og blev samtidig set som afgørende for en mere

oplyst befolkning.¹³ Det betød store uddannelsesreformer, der overordnet set gav mindre plads til de grundtvigske skoletanker. Særligt deres fokus på livsoplysning, historisk-poetisk dannelse og eksamensfrihed kom under pres. I 1966 blev seminarierne ændret afgørende, så det ikke længere var muligt at komme ind med syv års skolegang og et højskoleophold i bagagen (manden fra ploven og kvinden fra gryden). Nu skulle man mindst have højere forberedelseksamen (hf). Samtidig blev læreruddannelsen akademiseret, og højskolepræget fortonede sig. I 1972 blev det obligatorisk med ni års skolegang og afgangseksamen for at komme på en ungdomsuddannelse. Det stillede friskolerne og efterskolerne i et dilemma: Skulle de holde den grundtvigske fane højt og insistere på eksamensfrihed, eller skulle de tilpasse sig samfundsudviklingen? Det endte med, at friskolerne og efterskolerne efterhånden accepterede at afholde afgangsprøver, mens højskolerne var mindre kompromissøgende og nægtede at tilbyde hf. Erhvervsuddannelserne blev også reformeret. De sidste grundtvigske håndværkerskoler lukkede eller blev omdannet til almindelige tekniske skoler omkring 1960, mens landbrugsskolerne holdt stand indtil 1990'erne, hvor de også blev til statslige erhvervsuddannelser. Imidlertid betød modstand fra særligt grundtvigske politikere fra Venstre, at Danmark i 1970'erne ikke fik en 12-årig enhedsskole med fælles og obligatoriske ungdomsuddannelser efter svensk forbillede, der ellers var Socialdemokratiets ønske. Grundtvigske skolefolk og politikere var generelt forbeholdne over for obligatorisk skolegang, men lagde vægt på frivillighed og muligheden for at unge kunne komme i mesterlære eller ud og arbejde, hvis de ikke brød sig om at gå i skole. Socialdemokratiets argumenter for en fælles enhedsskole for alle unge med både teoretiske og praktiske fag prellerede således af på Venstre, selv om ideen om enhedsskolen, der var præget af venstreorienterede og reformpædagogiske ideer, med lidt god vilje kunne tolkes som en realisering af Grundtvigs tanker om en forening af håndens og åndens arbejde.

Overordnet set har perioden fra 1960'erne og frem til i dag været præget af et fokus på, at så mange unge som muligt så hurtigt som muligt får folkeskolens afgangseksamen og en kompetencegivende ungdomsuddannelse, herunder 1990'ernes målsætning om 95% af en ungdomsårgang skal have gennemført mindst en ungdomsuddannelse. Det har sat de grundtvigske idealer om livsoplysning og historisk-poetisk dannelse under pres. En øget centralisering i form af fusioner, nationale tests og målstyring af undervisningens indhold har heller ikke været befordrende for en grundtvigsk skoletænkning med fokus på skolernes og lærernes metodefrihed og på forpligtende fællesskaber, hvor der lægges vægt på samvær mellem lærere og elever og en hjemlig atmosfære.

13 Larsen 2021: 2-3.

Imidlertid vil det være forhastet at skrive en nekrolog over Grundtvigs skoletanker. De lever mange steder i bedste velgående i nye variationer og har i de seneste år endda oplevet en opblomstring som et modspil til centralisering, målstyring og konkurrencestat. Således går det godt for friskolerne, der sammen med de tidligere realskoler, nu privatskoler, udgør de frie grundskoler, og for efterskolerne og højskolerne, der alle har fået rekordmange elever ved at tilbyde alternativer til det offentlige skolesystem. Forældre, børn og unge har således stemt med fødderne ved at vælge friskoler, efterskoler og højskoler på trods af mange politikeres ønsker. Mens det i høj grad er ressourcestærke familier, der foretrækker privatskoler og efterskoler, er det ikke i samme grad tilfældet med friskoler, der ofte er opstået i protest mod lukningen af den lokale folkeskole. Den løbende revision af folkeskolereformen fra 2014, aktuelle politiske udmeldinger om mere frihed til de enkelte skoler og en opprioritering af dannelse og livsoplysning tyder også på, at den omfattende kritik af skolesystemet fra blandt andet grundtvigske aktører har haft sin virkning.¹⁴

Hvis vi sammenligner med udlandet, er det også tydeligt at se den grundtvigske påvirkning af skolesystemet. Undervisningen i Danmark er således generelt præget af færre tests og karakterer, mere fællessang, mere dialogbaseret undervisning, mere fokus på personlig udvikling og dannelse og et mere ligeværdigt forhold mellem lærere og elever end i de fleste andre lande. Dette kan ikke alene tilskrives grundtvigianismen, men skyldes også reformpædagogikken, der fra 1920'erne sammen med den tyske Bildungstradition og den grundtvigske skoletænkning har været med til at gøre det danske skolesystem til noget særligt.

Konkluderende kan det om de grundtvigske konjunkturer siges, at den grundtvigske pædagogiks højkonjunktur var fra omkring 1900 til 1960, hvor den dominerede særligt på landet. Herefter ses et gradvist fald, der nåede bunden i 2000'erne og 2010'erne. Noget tyder imidlertid på, at konjunkturerne er ved at vende, og Grundtvig nu bliver støvet af og fundet frem igen.

DE ENKELTE ARTIKLER

I den første artikel tager Thorstein Balle livtag med folkeskolen, der er langt den mest udbredte skoleform i Danmark. Selv om antallet af børn, der går i friskole eller privatskole er steget de seneste år, er det stadig omkring 75% af alle skolebørn, der går i den kommunale folkeskole, mens 5% går på specialskole og 20% på frie grundskoler. I 1900 var der omtrent 3.800 folkeskoler, 250 friskoler og 150

¹⁴ Brinkmann, Tanggaard & Rømer 2021.

realskoler, mens der i 2020 eksisterede 1.260 folkeskoler og 551 frie grundskoler.¹⁵

Da antallet af folkeskoler er så stort, er det uoverkommeligt at analysere graden af grundtvigsk påvirkning på de enkelte skoler. Derfor anvender Balle et analytisk greb, hvor han identificerer en række grundtvigske aftryk, der er centrale for et grundtvigsk menneske- og skolesyn, f.eks. livsoplysning, levende vekselvirkning, det hele menneske, metodefrihed og forældreindflydelse, og undersøger, hvorvidt og hvordan disse kom til udtryk i centraladministrative dokumenter og skolelovgivningen fra 1814 til 2014. Endvidere analyserer han den grundtvigske indflydelse på lovgivningen om lærerseminarierne, der i en grundtvigsk optik så vidt muligt skulle minde om livet på en folkehøjskole. På denne baggrund konkluderer Balle, at den grundtvigske indflydelse kulminerede fra 1930 til 1960, hvor Grundtvigs såkaldte *stedfortrædere* og særligt den radikale undervisningsminister Jørgen Jørgensen i alliance med andre grundtvigsk prægede politikere samt Dansk Skoleforening og Askovudvalget satte et tydeligt grundtvigsk præg på såvel folkeskolen som læreruddannelsen, der gennem de uddannede læreres praksis indirekte fik stor betydning for folkeskolen. Skolelovene fra 1937 og 1958 og seminarielovene fra 1930 og 1954 vurderes således som værende den lovgivning om den offentlige skole, der var mest påvirket af Grundtvigs skoletanker. Mens Balle anerkender de grundtvigske aftryk på den såkaldte Blå Betænkning fra 1960, nedtoner han til gengæld den grundtvigske indflydelse på såvel folkeskoleloven af 1899 og det efterfølgende Sthyrskes Cirkulære fra 1900 som folkeskoleloven af 1975.

Balles analyse munder ud i en konstatering af, at Grundtvig er fordampet fra folkeskolen og læreruddannelsen fra 1960'erne og frem til i dag. Først blev den fortrængt af en venstreorienteret reformpædagogik og siden af konkurrencestatens fokus på fremtidens kompetencer og målstyring, der står i skarp kontrast til den grundtvigske prioritering af henholdsvis livsoplysning og metodefrihed. På samme måde er det grundtvigske præg på lærerseminarierne gradvist forsvundet fra læreruddannelsesloven af 1966 og frem til i dag, hvor den grundtvigske højskoleånd med enkelte undtagelser er ganske forsvundet fra læreruddannelserne.

Mens Balle således ikke finder grundtvigsk arvegods i nutidens folkeskole, stiller sagen sig anderledes hos Cecil Christensen, Birte Fahnøe Lund, Carsten Oxenvad og Lis Toelberg. De når i deres analyse af friskolernes historie frem til, at den grundtvigske påvirkning stadig er tydelig i friskolerne i dag. Dette dokumenteres gennem en undersøgelse af de 280 friskoler, der var medlem af Dansk Friskoleforening i 2022. 48% af disse havde Grundtvig, Kold eller grundtvig-koldsk med i

15 Undervisningsministeriet 1998: 5-17; Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2021.

deres værdigrundlag. I en lignende undersøgelse af 40 tilfældigt valgte folkeskoler fandt Thorstein Balle, at kun seks ud af disse havde udsagn, der *kunne* tolkes som grundtvigske (15%).

Gennem analyser af udvalgte friskolers praksis viser Christensen, Fahnøe Lund, Oxenvad og Toelberg, hvordan den grundtvigske påvirkning konkret kommer til udtryk såvel historisk som aktuelt. En nøgleperson i den forbindelse var Christen Kold, der opfattede sig selv som Grundtvigs tro discipel og i praksis førte Grundtvigs skoletanker ud i friskolerne ved at uddanne friskolelærere på sine højskoler og hjælpe mere end 100 friskoler i gang fra 1852 til sin død i 1870. Christensen, Fahnøe Lund, Oxenvad og Toelberg betoner kontinuiteten fra de første friskoler til i dag ved at fokusere på de centrale elementer, der ifølge dem kendetegner en grundtvig-koldsk friskole. Det drejer sig om frihed fra statslig indblanding, forældredirektion og en skole præget af blandt andet fortælling, fællessang, Fadervor, dannelse og praktiske fag.

Christensen, Fahnøe Lund, Oxenvad og Toelberg undlader dog ikke at påpege, at friskolerne gennem historien også har måttet gå på kompromis med de grundtvigske idealer. Friskolelovene fra 1855 og 1864, tilskudsloven fra 1899 og tilsynsloven fra 1933, der alle blev båret frem af grundtvigsk prægede, liberale politikere og gav friskolerne stor frihed, blev således udfordret af de skolepolitiske konjunkturer. I forbindelse med indførelsen af ni års undervisningspligt i 1972 valgte en del friskoler at indføre 8. og 9. klasse med afgangsprøver, og i 2022 var der kun 32 prøvofrie skoler i Dansk Friskoleforening. Med Grundtvigs aversion mod eksamensskolen i mente må dette siges at være et stort skred. En anden udfordring var den stigende målstyring af skolen fra 2000'erne, der også indskrænkede undervisningsfriheden i friskolerne. Den frihed, der var sikret med Grundloven af 1915, var nu under pres. Grundlovsændringen blev forberedt af venstremanden Klaus Berntsen, der var grundtvigsk friskoleleder og konseilspræsident fra 1910 til 1913. I Grundloven af 1915 blev forældrenes magt over og ansvar for deres børns undervisning stadfæstet, dog med det forbehold, at undervisningen skulle 'stå mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen.' Dette blev en prekær udfordring for friskolerne i 2000'erne og 2010'erne, hvor Folketinget og Undervisningsministeriet indførte et målstyrings- og testregime i folkeskolen, der sammen med et krav om, at friskolerne – efter medie- og tilsynssager om religiøse friskoler – skulle fremme demokratisk dannelse, førte til en øget kontrol med friskolerne. På den anden side har de skolepolitiske konjunkturer også betydet nye muligheder for friskolerne og en grundtvigsk pædagogik. Således har mange forældre fravalgt folkeskolen til fordel for friskolen efter indførelsen af en heldags-skole med folkeskolereformen i 2014 og i forbindelse med lukningen af små kommunale skoler, der i stedet af en forældrekræds er blevet omlagt til friskoler. Disse

protestskoler er som oftest uden et særligt retningspræg, men nogle definerer sig dog som grundtvigske.

I Jonas Møllers artikel om Grundtvig og højskolen er vi i lighed med friskolerne i det grundtvigske kerneland. På højskolerne er det som på friskolerne normalt at finde billeder af Grundtvig på væggene og synge hans sange om morgenen. Gennem en grundig analyse af den omfattende historiografi om Grundtvig og højskolen viser Møller, at Grundtvig siden oprettelsen af Rødding Folkehøjskole i 1844 og frem til i dag har haft en afgørende indflydelse på de danske højskoler. Dette er næppe overraskende, men i sin idéhistoriske analyse demonstrerer Møller, hvordan man kan forstå denne påvirkning med forskellige analytiske greb, hvordan Grundtvig gennem højskolehistorien er blevet brugt til at legitimere mange forskellige former for højskole, og hvordan der har været en løbende debat om det grundtvigske. Ved at inddrage aktuelle empiriske undersøgelser af nutidens højskoler gør Møller det ydermere klart, at selv om meget er forandret siden opkomsten af de grundtvigske højskoler i 1800-tallet, er historien snarere præget af kontinuitet end af transformation eller forfald, som højskolehistorikerne Ove Korsgaard og Hans Henrik Hjermitsev ellers har været mere eller mindre eksplícitte fortalere for. Møller viser således, at det grundtvigske fokus på hjemlighed og historisk-poetisk livsoplysning stadig er levende på højskolerne, også selv om de fleste højskolelærere ikke bruger et grundtvigsk vokabular, ikke har et dybere kendskab til Grundtvig og hans skoletanker og ikke nødvendigvis er bevidste om, at de bedriver grundtvigsk pædagogik.

Møllers artikel bidrager således med et nyt perspektiv på den virkningshistoriske forskning ved at argumentere for, at Grundtvigs påvirkning ikke alene kan være direkte gennem Grundtvig selv eller indirekte gennem hans stedfortrædere, men også kan foregå bag om ryggen på de historiske aktører, der, uden de selv er bevidste om det, kan fungere som Grundtvigs arvtagere. Dette leder frem til et spændende historiografisk spørgsmål: Kan man være grundtvigianer uden selv at vide det?

I sin artikel om Grundtvig og erhvervsskolen tager Hans Henrik Hjermitsev implicit dette spørgsmål op ved at opstille en række kriterier for grundtvigsk påvirkning, der kan afgøre, om en skole kan defineres som grundtvigsk, nemlig skolernes 1) selvforståelse, 2) vokabular, 3) praksis og 4) netværk. Mens kriterium 1, 2 og 4 vil forudsætte en bevidst bekendelse til et grundtvigsk skolesyn, levner kriterium 3 mulighed for at en skole kan være påvirket af Grundtvig uden aktørerne er bevidste om det. En analyse af skolernes praksis vil nemlig i lighed med Møllers perspektiv påvise, om hverdagen var eller er præget af grundtvigske praksisformer såsom foredrag, fællessang, hjemlighed og eksamensfrihed, uden at det nødvendigvis bliver italesat som sådan. Man kan således i denne optik godt være grundtvigianer uden selv at vide det.

Trods denne brede definition af, hvad der kan siges at være en grundtvigsk påvirkning, er der langt mellem de grundtvigske fund i Hjermitselevs undersøgelse af erhvervsskolernes jubilæumsskrifter, tidsskrifter, lærebøger og lovgivning. Hverken de tekniske skoler eller handelsskolerne var præget af Grundtvigs skoletanker. Heller ikke i første halvdel af 1900-tallet, hvor det grundtvigske skolesyn ellers stod stærkt politisk. Dette havde ifølge Hjermitselev meget at gøre med det kulturelle og samfundsmæssige skel mellem land og by. Grundtvigske arvtagere på landet øvede således stor indflydelse på landbrugsskolerne, husholdningsskolerne og håndværkerskolerne, der alle var børn af folkehøjskolen og delte den særlige atmosfære og hjemlighed, som kostskoleformen kunne skabe, med den. Omvendt var de tekniske skoler og handelsskolerne, der hovedsageligt fungerede som aftenskoler, oprettet af håndværksmestre og handelsfolk i byerne. De havde ikke noget tilovers for grundtvigsk livsoplysning, men lagde vægt på nyttige kundskaber og færdigheder samt eksamen som i realskolen. Grundtvig måtte landbefolkningen gerne beholde for sig selv.

Hjermitselev viser i sin analyse, at det grundtvigske skolesyn forduftede fra landbrugsskolerne, husholdningsskolerne og håndværkerskolerne i takt med urbaniseringen samt centraliseringen og standardiseringen af uddannelsessystemet fra 1960'erne og frem. Imidlertid påpeges det, at det stadig lever i enkelte lommer, nemlig i landbrugsskolernes praksis, der er præget af kostskoleformen, og i husholdningsskolernes efterfølger, de frie fagskoler eksamensfrie praksis. De frie fagskoler deler således formål med højskolerne og efterskolerne, hvor hovedsigtet er livsoplysning, folkelig oplysning og demokratisk dannelse. Helt død er Grundtvig ikke.

Sådan forholder det sig ikke i gymnasieskolen. Her har han aldrig været levende. Efter afslutningen af sin latinskolegang udtalte Grundtvig, at undervisningen her var "kedelig, tom og trættende, og en pestilens for intellektet." Denne opfattelse fastholdt han hele livet, ikke mindst var han en hård kritiker af latin-faget, som de fleste i den danske kulturelite i hele Grundtvigs levetid opfattede som et centralt fag. Det var derfor vanskeligt for Grundtvig at få indflydelse på latinskolens undervisning. Det forsøg, som han i 1832 ansøgte om, blev afvist af landets kulturpersonligheder, herunder ikke mindst J.N. Madvig, der var professor i de klassiske sprog, og H.C. Ørsted, landets førende naturvidenskabsmand, der heller ikke mente, at Grundtvig ville egne sig til 'Ungdommens Vejledning'. Men der fandtes i den lærde skole nogle lærere, der sympatiserede med dele af Grundtvigs tankegods, selvom de var skeptiske eller afvisende over for hans negative holdning til latin og hans mytologisering af historie og kristendom. Efter Grundtvigs død blev hans pædagogiske og didaktiske visioner virksomme i fri- og højskolen, men ikke i gymnasiet. Ved reformen i 1871 havde grundtvigianerne arbejdet for

at få indført en linje i den lærde skole med bl.a. oldnordisk, svensk og engelsk, men modstanderne, herunder J.N. Madvig, nu som undervisningsinspektør og politiker, fastholdt den klassisk-sproglige linje suppleret med en matematisk-naturvidenskabelig linje, men måtte dog acceptere, at undervisningen i modersmålet også skulle omfatte elementer af oldnordisk og svensk, og at historieundervisningen skulle have et nordisk perspektiv.

Ved Grundtvigs død stod den traditionelle lærde skole stadig på et klassisk fundament med det overordnede mål, at elevernes skulle tilegne sig almindelse og dermed blive studieforberejede. Det lykkedes heller ikke for Grundtvigs åndelige arvtagere at præge den gymnasiale undervisning i 1900-tallet. Reformdiskursen blev til dels overtaget af reformpædagogikken, der ligesom almindelsen havde tyske rødder, og af positivismen, der ikke blot var fundamentet for de naturvidenskabelige fag, men også kom til at præge de humanistiske fag, herunder historie, hvor vægten især fra midten af 1900-tallet blev lagt på metode og kildekritik. I forbindelse med den anden industrielle revolution, hvor den demografiske forskydning fra land til by kom til at præge skole- og uddannelsesudviklingen, ændrede gymnasiet sig fra et elite- til et massegymnasium. Velfærdsstaten og videnssamfundet forudsatte teoretisk uddannede unge. I dag søger 70% af en ungdomsårgang til de gymnasiale uddannelser, som da heller ikke længere bliver opfattet som 'dødens skole'. Prøver og eksamen præger ikke blot de gymnasiale uddannelser, men også grundskolen, og dermed er der ikke meget ilt tilbage til den grundtvigske skoletænkning.

ARTIKLER UDEN FOR TEMA

Kravene til udarbejdelse af den danske stil i det danske gymnasium er relativt velbelyst i den skolehistoriske forskning, hvorimod analyser af elevernes besvarelser af stilen sjældent har været genstand for en systematisk undersøgelse. Med artiklen: 'At lære at ræsonnere – danske eksamensbesvarelser fra studentereksamen 1915' bidrager professor Ane Qvortrup og lektor Anders Krause Ljungdahl (begge fra Institut for Kulturvidenskaber, Syddansk Universitet) til at tilvejebringe ny viden og indsigt om dette vigtige didaktiske spørgsmål. Artiklen undersøger, hvordan og især hvorfor det at ræsonnere blev et fagligt ideal i gymnasiet. Forskningsspørgsmålet er: Hvordan kommer idealet om at ræsonnere til udtryk i de udvalgte 24 stile fra Vestre Borgerdydskole fra 1915? Analysen af besvarelserne baserer sig på læsning af de digitale udgaver af elevteksterne, som ses i sammenhæng med de foreliggende lærebøger og faglige anbefalinger. Forfatterne dokumenterer, hvordan eleverne realiserer kravene om at kunne ræsonnere, og i hvilken samfundsmæssig sammenhæng dette fandt sted.

Signe Holm-Larsen har skrevet en kort orientering om den skolehistoriske samling på Jonstrup, som 1791-1991 rummede et af de første danske lærerseminarier nord for Kongeåen. Vi får en indføring i seminariets historiske bibliotek, det store arbejde, der er lagt i at få digitaliseret de centrale kilder til seminariets historie, og stedets bygningshistorie. I årbogens sidste del finder vi tilbagevendende årsoversigter, ikke mindst Signe Holm-Larsens meget nyttige og informative oversigt over årets gang i det danske uddannelsessystem. Christian Larsen har i årsbibliografien fortegnet de bøger og artikler, der i 2021 er udkommet, og som rummer ny udforskning af det danske uddannelsessystems historie såvel nationalt som lokalt. Anmeldelsektionen bringer omtale og anmeldelser af større danske og internationale værker om bl.a. børn og unge, gymnasieskolen og skolebøger.

LITTERATUR

- Andersen, Poul (1940), *Grundtvig som Rigsdagsmand og andre Afhandlinger*. København: Gyldendal.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (2021), I mere end hver tredje kommune går mindst hvert femte barn på fri- eller privatskole. <https://www.ae.dk/analyse/2021-07-i-mere-end-hver-tredje-kommune-gaar-mindst-hvert-femte-barn-paa-fri-eller>
- Balle, Thorstein (2022), *Grundtvigs skolevej. Bidrag til en forståelse af fænomenet 'Grundtvigs virkningshistorie' – belyst gennem begrebsanalyse og empiriske undersøgelser af Grundtvigs virkning i folkeskolen i perioden 1930 til 1960*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Brinkmann, Svend, Thomas Aastrup Rømer & Lene Tanggaard, red. (2021), *Sidste chance – nye perspektiver på dannelse*. Aarhus: Klim.
- Bugge, K.E. (1968), *Grundtvigs skoleverden i tekster og udvalg*, bd. I-II, København: G.E.C. Gads Forlag.
- Center for Grundtvigforskning (2022), *Grundtvigs Værker*. www.grundtvigsværker.dk.
- Frandsen, Johannes Nørregaard, Knud Bjarne Gjesing & Harry Haue (2012), *Mere end en skole. De danske efterskoleers historie*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Gjerløff, Anne Katrine & Anette Faye Jacobsen (2014), *Da skolen blev sat i system 1850-1920*. Dansk Skolehistorie, bd. 3. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Gjerløff, Anne Katrine, Anette Faye Jacobsen, Ellen Nørgaard & Christian Ydesen (2014), *Da solen blev sin egen 1920-1970*. Dansk Skolehistorie, bd. 4. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Grundtvig-Selskabet (1947-2022), *Grundtvig-Studier*. København.
- Hall, John A., Ove Korsgaard & Ove K. Pedersen, red. (2015), *Building the Nation – N.F.S. Grundtvig and Danish National identity*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Hjermitsev, Hans Henrik (2020), *Grundtvigske Seminarier 1840-1920. I: Uddannelseshistorie*, vol. 54, s. 63-96.
- Korsgaard, Ove (1997), *Kampen om lyset – Dansk voksenoplysning gennem 500 år*. København: Gyldendal.
- Korsgaard, Ove & Michael Schelde, red. (2013), *Samfundsbyggeren – Artikler om Grundtvigs samfundstænkning*. København: Anis.
- Kålund-Jørgensen, F.C. (1953-56), Grundlovens skoleparagraf, dens tilblivelse og dens skolehistoriske placering. I: *Historisk Tidsskrift*, vol. 11, rk. 4, s. 449-484.
- Larsen, Christian, red. (2010), *Realskolen gennem 200 år – kundskaber og erhvervsforberedelse*, bd. I-II, København: Danmarks Privatskoleforening.

- Larsen, Christian (2021), Trust In Numbers: Danish Primary Governance 1963-1972. I: *Journal of Educational Administration and History*, vol. 54 (2), s. 207-221.
- Martinsen, Lone Kølle, red. (2022), *Den store mand – Nye fortællinger om Grundtvig*. København: Gads Forlag.
- Møller, Anders Monrad (2004), Vejen til Sorø? Forspil til Grundtvigs Højskole på Marielyst. I: *Uddannelseshistorie*, vol. 38, s. 20-33.
- Nørgaard, Ellen (1977), *Lille barn, hvis er du? En skolehistorisk undersøgelse over reformbe-
stræbelser inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden*. København: Gyldendal.
- Toelberg, Lis et al. (2016), *Friskolehistorie – en antologi*, bd. I-II, Asperup: Dansk Friskolefor-
enings Forlag.
- Undervisningsministeriet (1998), *Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år*. København: Un-
dervisningsministeriet.